

[אוצר החכמה]

[מ"ח 1234567]

פרק רביעי

עיונים ברמב"ם הלכות מלכים פרק יא

הלכה א'

להחזיר מלכות דוד ליושנה / מאמין בו, מחכה לביאתו / בתורה ובמשה רבינו /
ושב ה' אלקיך .. אף בפרשת בלעם נאמר / ואלו הדברים המפורשים בתורה /
בפרשת בלעם / שני המשיחים / אראנו ולא עתה / דרך כוכב מיעקב / ומחץ
פאתי מואב / והי' אדום ירשה.

הלכה ב'

אף בערי מקלט הוא אומר / כל הספרים מלאים בדבר זה.

הלכה ג'

ואל יעלה על דעתך / והוא הי' נושא כליו / וכל חכמי דורו / עד שנהרג בעוונות /
וכל המוסיף או גורע.

הלכה ד'

ואם יעמוד מלך / מלך מבית דוד / הוגה בתורה / ועוסק במצוות / כדוד אביו /
כפי תורה שבכתב ושבעל פה / ויכוף כל ישראל / לילך בה ולחזק בדקה / וילחום
מלחמות ה' / אם עשה והצליח / ובנה מקדש במקומו / וקבץ נדחי ישראל /
ויתקן את העולם כולו / לעבוד את ה' ביחד / ולעבדו שכם אחד.

מגילת חנוכה

פרק אחד עשר

א המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד לישראל לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל. וחוזרין כל-המשפטים בימיו כשהיו מקדם. מקריבין קרבנות, ועושין שמטין ויובלות ככל-מצותה האמורה בתורה. וכל-מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו — לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו. שהרי התורה העידה עליו, שנאמר: ושב ה' אליה את-שכותך ורחמך ושב וקבצך וגו' אם-יהיה נדחך בקצה השמים וגו' והביאך ה' (דברים ל. ג.ה). ואלו הדברים המפורשים בתורה, הם כוללים כל-הדברים שנאמרו על ידי כל-הנביאים. אף בפרשת בלעם נאמר ושם נבא בשני המשיחים: במשיח הראשון שהוא דוד שהושיע את-ישראל מיד צריהם, ובמשיח האחרון שעומד מבניו שמושיע את ישראל [באחרונה]. ושם הוא אומר (במדבר כד. יז. יח): אראנו ולא עתה — זה דוד; אשורנו ולא קרוב — זה מלך המשיח; דרוך כוכב מעקב — זה דוד; וקם שבט מישאל — זה מלך המשיח; ומחץ פאתי מואב — זה דוד, וכן הוא אומר: ויך את-מואב וימדדס בחבל (שמ"ב. ח. ב); וקרקר כל-בני-שת — זה המלך המשיח, שנאמר בו: ומשלו מים עד-ים (זכריה ט. י"ד); והיה אדום ירשה — זה דוד, שנאמר: ותהי אדום לדוד לעבדים וגו' (שמ"ב. ח. ו); והיה ירשה וגו' — זה המלך המשיח, שנאמר: ועלו מושעים בהר ציון וגו' (עובדיה א. כא).

ב אף בערי מקלט הוא אומר: ואם ירחיב ה' אליה את-גבולך [וגו'] ויספת לך עוד שלש ערים וגו' (דברים יט. ח"ט) ומעולם לא היה דבר זה, ולא צוה הקב"ה לתוהו. אבל בדברי הנביאים אין הדבר צריך ראיה, שכל הספרים מלאים בדבר זה.

ג ואל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו — אין

הדבר כן, שהרי רבי עקיבא חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו של בן-כוזיבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, ודמה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח עד שנהרג בעונות. כיון שנהרג — גודע להם שאינו, ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת. ועקר הדברים ככה הם: שהתורה הזאת חקיה ומשפטיה לעולם ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהם ולא גורעין מהם. וכל המוסיף או גורע, או שגילה פנים בתורה והוציא הדברים של מצות מפשוטן, הרי זה בודאי רשע ואפיקורס.

ד ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל-ישראל לילך בזה ולחזק בדקה וילחם מלחמות ה' — הרי זה בחזקת שהוא משיח. אם עשה והצליח ונצח כל האומות שסביביו ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל — הרי זה משיח בודאי, ויתקן את-העולם כלו לעבוד את-ה' ביחד, שנאמר: כי-אז אהפך אל-עמים שפה ברוך לקרא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד (צפני' ג, ט).

ונאם לא הצליח עד כה, או נהרג, בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה, והרי הוא ככל מלכי בית דוד השלמים והכשרים, שמתו, ולא העמידו הקב"ה אלא לנסות בו רבים, שנאמר: ומן-המשפילים יפֹשְלוּ, לצרוף בהם, ולברר וללבן עד-עת קץ, כי עוד למועד (דניאל יא, לה).

אף ישוע הנצרי, שדימה שיהיה משיח ונהרג בבית דין, כבר נתנבא בו דניאל, שנאמר (שם, יד): ובני פריצי עמך ינשאו להעמיד חזון ונכֹשְלוּ, וכי יש מכשול גדול מזה, שכל הנביאים דברו שמשיח גואל ישראל ומושיעם, ומקבץ נדחיהם ומחזק מצותן, וזה גרם לאבד ישראל בחרב, ולפזר שאריתם ולהשפילם, ולהחליף התורה ולהטעות רב העולם לעבוד אלוה מבלעדי ה'.

אבל מחשבות בורא העולם אין כח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו, ולא מחשבותינו מחשבותיו, וכל הדברים האלו של ישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו, אינן אלא לישר דרך למלך המשיח. ולתקן העולם כלו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר: כי אז אהפך אל-עמים שפה ברוך לקרא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד.

כיצד? כבר נתמלא העולם כלו מדברי המשיח ומדברי התורה, ומדברי המצות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים, ובעמים רבים ערלי-לב, והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצות התורה, אלו אומרים: מצות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה. ולא היו נוהגות לדורות.

ואלו אומרים: דברים נסתרים יש בהן ואינן כפשוטן, וכבר בא משיח ^{אה"ח 1234567} וגלה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת, ויצליח וירום וינשא, מיד הם כלם חוזרים ויודעים, ששקר נחלו אבותיהם, ושנביאיהם ואבותיהם ^{1212 ב"ח סימן} הטעום].

הלכה א'

להחזיר מלכות דוד ליושנה — השלימות של קיום דיני התורה תלוי' בכך שיש מלך בישראל, שכן רק באמצעות מלך ניתן לקיים מצוות מלחמות ה' (מחיית עמלק) ומצוות בנין המקדש, ורק אז שייך קיום כל דיני התורה. ענין זה נעשה בפועל על ידי דוד המלך, שכבש את ארץ ישראל (השלימות של מלחמות ה'). ועשה את כל ההכנות לבנין המקדש. גדרו של משיח הוא — החזרת מלכות דוד (לא פעולת דבר חדש), באמצעות בנין המקדש וקיבוץ גלויות, וממילא — החזרת שלימות שמירת דיני התורה. "וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם". כל חסרון בשמירת התורה הנובע מחסרון בשלימות כל ישראל ובית המקדש — כללות ענין הגלות — יושלם על ידי משיח.

הרי שאין זה סיפור דברים, מה יעשה המשיח ומה יהי' בימיו, אלא זוהי הלכה, הגדר של מלך המשיח.

ולפי זה: ובונה המקדש — וממילא מקריבין קרבנות. ומקבץ נדחי ישראל — וממילא עושין שמיטין ויובלות (שכן כל ישראל יושבים על אדמתם).

(לקוטי שיחות יח עמ' 276)

מאמין בו .. מחכה לביאתו — אמונה יכולה להיות באופן של מקיף, כמאמר רז"ל (ברכות סג, א לפי גירסת הע"י) "גנבא אפום מחתרתא רחמנא קריא". מלבד האמונה במשיח חייב אדם גם לחכות לביאתו, שמחכה לזה בפשטות, באופן שזה חודר בפנימיותו.

(ספר השיחות תשמ"ט א עמ' 351)

מאמין בו .. מחכה לביאתו — סמיכות שני החיובים מלמדתנו, שכשם שהחיוב להאמין במשיח הוא תמידי, אף החיוב לחכות לביאתו כן.

(לקוטי שיחות כח עמ' 131)

מחכה לביאתו — יש לומר שכולל לימוד הלכות משיח.

(שיחת כ"ק אדמו"ר שליט"א)

בתורה ובמשה רבנו — האמונה בביאת המשיח צריכה להיות בוודאות ובהתאמתות כזו הבאה מצד "תורה ומשה רבנו" (לא רק מצד "שאר הנביאים" בלבד), שהרי "התורה העידה עליו". ועל פי מה שכתב הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פ"ח) שיש הבדל בין שאר הנביאים לנבואת משה. לכן מוסיף "ובמשה רבנו", כי נבואתו של משה נתאמתה בסיני על ידי ש"עינינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר", והתאמתות נבואה זו מביאה "נאמנות שהיא עומדת לעולם" (רמב"ם שם).

(לקוטי שיחות יח עמ' 281)

ושב ה' אלקיך.. אף בפרשת בלעם נאמר — הפסוק הראשון מוכיח שיהי' קיבוץ נדחי ישראל, מצב המאפשר החזרת מלכות דוד והחזרת דיני התורה (ראה לעיל). ואף בפסוק השני נראה שענינו של משיח הוא החזרת מלכות דוד, שכן משיח הוא "משיח האחרון" למשיח הראשון, דוד המלך. וכפי שנראה בפסוקים אלו, שכל הפרטים שהיו בדוד יהיו גם במשיח.

(לקוטי שיחות יח עמ' 278)

ושב ה' אלקיך.. אף בפרשת בלעם נאמר — הראי' הראשונה לבדה אינה מספיקה. שכן בפסוק זה נאמר רק "ושב ה' אלקיך", ולא מוזכר בו במפורש מלך המשיח (והרי החיוב הוא לא רק להאמין בגאולה (שהקב"ה יגאל את ישראל באיזה אופן שהיא), אלא להאמין במשיח, וכדיוק לשון הרמב"ם "וכל מי שאינו מאמין בו"). לאידך, לא די בראי' השני', שכן נבואת בלעם נאמרה בדרך משל וחידה, ואין לומר על כך ש"התורה העידה עליו", "הדברים מפורשים בתורה".

(לקוטי שיחות שופטים תשמ"ט)

ושב ה' אלקיך.. אף בפרשת בלעם נאמר — הפסוק הראשון מדגיש בעיקר את הגאולה מן הגלות, ואילו בפרשת בלעם מודגשת מעלת ושלימות הגאולה כשלעצמה (שהרי לא נזכר בה מצב של גלות).

ויש לומר, שלכן מקדים הרמב"ם "ושב ה' אלקיך" (שבפרשת נצבים) לנבואת בלעם (שבפרשת בלק), להדגיש סדר הגאולה מן הקל אל הכבד. לכל לראש — גאולה מן הגלות, ולאחר מכן — מעלת ושלימות הגאולה כשלעצמה.

(שיחת ש"פ בלק תנש"א)

ושב ה' אלקיך .. בפרשת בלעם .. בערי מקלט — אולי יש לומר, שריבוי הפסוקים מתאימים לפרטים הרבים שמביא הרמב"ם לגבי ימות המשיח, עד לסיום הענין, "לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה" .. כי מלאה הארץ דעה את ה'". לגבי כל פרט יש ראיה, כנראה, מאחד הפסוקים.

(ספר השיחות תשמ"ט ב עמ' 570)

ואלו הדברים המפורשים בתורה — ויש לשאול, לכאורה הי' לו לכתוב דבר זה לאחר שמביא את כל שלוש הראיות, לא לאחר הראיה הראשונה. וגם, בפסוק "ושב ה' אלקיך" לא נזכר מלך המשיח, ואף על פי כן, זהו הפסוק הראשון והעיקרי שמובא בתור ראיה על כך ש"התורה העידה עליו", על מלך המשיח.

ויש לומר, דהנה גדרו של משיח הוא שלימות בשמירת התורה (ראה לעיל). ומובן אם כן, שעיקר הראיה עליו היא פסוק שבו מדובר על השיבה מן הגלות, שאז יהי' קיום התורה בשלימות. לכן, "אלו הדברים המפורשים בתורה כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי הנביאים". ולאחר מכן מוסיף הרמב"ם גם פרטי הדברים. א. שיבה זו תהי' על ידי מלך המשיח, "משיח האחרון", כמבואר בנבואת בלעם, ב. בימיו יקויים מה שכתוב בערי מקלט "ויספת לך עוד שלש ערים".

(שיחת ש"פ לך לך תנש"א)

בפרשת בלעם — בטעם הדבר שהרמב"ם מדגיש שהדבר נאמר "בפרשת בלעם" דוקא, יש לומר:

א. עיקר נבואתו של בלעם, נביאם של אומות העולם, הי' אודות מפלתם של האומות ושלטת ישראל עליהם. והוא על דרך מאמר רז"ל (סנהדרין לט, ב) שעובדי הנביא, שגר אדומי הי', ניבא על מפלת אדום, "והיינו דאמרי אינשי מיני' ובי' אבא (יער, רש"י) ניזיל בי' נרגא" (מעצמו של יער נכנס בתוך הגרון להיות בית יד ויקצצו בו את היער, רש"י).

ב. כשם שבלעם ניצל את כוחו (נבואתו), כדי לברך את ישראל, כמו כן לעתיד לבוא ינצלו אומות העולם את כוחם כדי לסייע לישראל, ככתוב (ישעי' מט, כג) "והיו מלכים אומגין ושרותיהם מניקותיך".

ג. בבלעם נאמר (תצא כג, ו) "ולא אבה ה' אלקיך לשמוע אל בלעם ויהפוך ה' אלקיך לך את הקללה לברכה", ובכך מרומזת הפיכת הגלות לגאולה, הפיכת הצומות לששון ולשמחה ולמועדים טובים (זכרי' ח, ט).

(לקוטי שיחות יח עמ' 283, כג עמ' 171, שיחת ש"פ בלק תנש"א)

ושם נבא בשני המשיחים — אולי יש לומר, שהרמב"ם מזכיר גם את "משיח הראשון" משום שבמשיח עצמו יהיו "שני משיחים", היינו שתי תקופות: (א) "בתזקת משיח" (היינו לפני שיבנה המקדש, שאז הוא כמו דוד המלך, שלא בנה המקדש, ועשה מלחמות (ראה דה"א כב, ת), והכין הכל לבנין המקדש), (ב) "משיח ודאי" (כש"בנה מקדש במקומו").

¹²³⁴⁵⁶⁷אה"ח

(לקוטי שיחות יח עמ' 281) ^{אוצר החכמה}

אראנו ולא עתה זה דוד, אשורנו ולא קרוב זה מלך המשיח — דוד ומשיח עצמם. דרך כוכב מיעקב זה דוד, וקם שבט מישראל זה מלך המשיח — פעולתם על ישראל, כדיוק לשון הכתוב "דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל". ומחץ פאתי מואב זה דוד, וקרקר כל בני שת זה המלך המשיח — פעולתם על אומות העולם, על העולם כולו. והי' אדום ירשה זה דוד, והי' ירשה וגו' זה המלך המשיח — לעיל מדובר אודות שליטה וממשלה כפוי' ("ומשלו מים עד ים"), וכאן מדובר על כך שאומות העולם עצמם יכירו באמיתת מלכותו של משיח.

וראה להלן עמ' 307.

(לקוטי שיחות יח עמ' 282)

אראנו ולא עתה זה דוד, אשורנו ולא קרוב זה מלך המשיח — מודגשת כאן מעלתו של מלך המשיח לגבי דוד המלך. בדוד אומר "ולא עתה", אבל "אראנו" בקרוב; ואילו במשיח נאמר "ולא קרוב", לפי שזוהי דרגה נעלית, המחייבת אריכות זמן וריבוי במעשינו ועבודתנו.

דרך כוכב מיעקב זה דוד, וקם שבט מישראל זה מלך המשיח — גם כאן נראה יתרונו של משיח. בדוד נאמר הלשון (א) "כוכב", שמשמעו שהוא מנושא מבני אדם אחרים, (ב) "מיעקב", שמורה על ישראל כפי שאינן בתכלית המעלה. ואילו במשיח נאמר (א) "שבט" (מלך רודה ומושל, רש"י), שזה בגלוי אצל משיח, שיכופ כל ישראל, (ב) "מישראל", שם המעלה של עם ישראל.

ומחץ פאתי מואב זה דוד, וקרקר כל בני שת זה המלך המשיח — אף כאן בא לידי ביטוי מעלתו של משיח. אצל דוד מצינו רק (א) "מחץ", (ב) "פאתי מואב", ואילו במשיח נאמר (א) "וקרקר", (ב) "כל בני שת" (השליטה על כל האומות). או כהלשון בנביאים: אצל דוד (א) "ויך" (ב) "את מואב", ובמשיח — (א) "ומשלו" (ב) "מים עד ים".

והי' אדום ירשה זה דוד, והי' ירשה וגו' זה המלך המשיח — אף כאן: לגבי דוד נאמר "והי' אדום ירשה", שזה מתבטא בכך ש"ותהי אדום לדוד לעבדים", ובמשיח נאמר "והי' ירשה שעיר אויביו", לא רק אנשי העיר, וככתוב "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה".

(לקוטי שיחות יח עמ' 282)

הלכה ב'

בערי מקלט הוא אומר — בראיות הקודמות הוכח שמשיח יביא לידי שלימות בשמירת דיני התורה, ואילו בערי מקלט מצינו יתירה מזו, שבביאת המשיח יתוסף במצוה עצמה. התורה עצמה אומרת, שעוד יבוא זמן שבו יהיו מצוות התורה כדבעי. לכן מדייק "בערי מקלט הוא אומר" (ולא כתב "בפרשת שופטים").

(לקוטי שיחות יח עמ' 280)

בערי מקלט הוא אומר — הציווי להוסיף ערי מקלט בביאת המשיח הופך את הגאולה לתנאי במצוה שבתורה. כלומר: ביאת המשיח אמנם מפורשת בתורה, אבל אינה חלק ממצוה בתורה (לא מצינו בתורה ציווי להאמין במשיח), אבל הציווי האמור הופך את הגאולה לפרט במצוה שבתורה. מובן איפוא, שכשם ש"דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה (= ציווי התורה) עומדת לעולם", ללא שינוי גרעון או תוספת (רמב"ם הלכות יסודי התורה רפ"ט), ו"התורה הזאת, חוקי ומשפטי לעולם... ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן" — כך אי אפשר להיות שינוי ח"ו בהבטחת הגאולה.

ולא הרי הנצחיות שבמצוה כהרי הנצחיות שבהבטחה. הקיום בפועל של הבטחה תלוי באופנה, בהתאם לתנאים וגדרים שפירשו חז"ל, והבטחה שנכתבה בלי תנאים אלה — אין וודאות שתתקיים לפי פשוטה דוקא (ראה ברכות ד, א: "עד יעבור עמך ה' זו ביאה ראשונה (בימי יהושע), עד יעבור עם זו קנית זו ביאה שני' (בימי עזרא)... ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון, אלא שגרם החטא"). שכן, הגדר של נצחיות התורה אינו שייך כלל ללימוד פירוש הכתובים (האם זהו בגשמיות או ברוחניות, בכל אופן או בתנאי, וכו'). ואילו מצוה "עומדת לעולם" כפשוטה, ללא שינוי גרעון או תוספת. היות שהבטחת הגאולה היא פרט במצוה, היא מוכרחת להתקיים בפשטות ובגשמיות.

(לקוטי שיחות שופטים תשמ"ט)

כל הספרים מלאים בדבר זה — יש לומר, שכל פסוק בנ"ך, גם פסוק שאינו מדבר (בגלוי) על הגאולה, או שתוכנו הפכי (לכאורה) מענין הגאולה — הרי תוכנו האמיתי הוא הגאולה (שהרי "מלא" על פי תורה פירושו — מלא לגמרי). כפי שמתגלה על ידי עיון והעמקה בפסוק זה (במפרשים וכו').

(שיחת ש"פ אחר'ק תנש"א)

אוצר החכמה

הלכה ג'

ואל יעלה על דעתך — גדרו של משיח הוא שלימות בקיום התורה (ראה לעיל). מובן איפוא, שאם על משיח לפעול שינוי בעולם, הרי זה בסתירה לכך ש"התורה הזאת חוקי' ומשפטי' לעולם". והיות שגדרו של משיח אינו אותות ומופתים, מובן גם שלא זה הוא המבחן על אמיתותו.

(לקוטי שיחות יח עמ' 280)

ואל יעלה על דעתך — ואילו באגרת תימן כתב הרמב"ם ש"האותות והמופתים שיראו על ידו הן הן הראיות על אמיתת יחוסו". ויש לומר, שלפי הרמב"ם יהיו שתי תקופות בימות המשיח: בתחלת ימות המשיח יהי' עולם כמנהגו נוהג, ואילו בתקופה השני' יהיו אותות ומופתים, הנהגה נסית (ראה פרק הבא). כאן מדבר הרמב"ם על התקופה הראשונה, ובאגרת תימן — על התקופה השני'.

(שיחת כ"ק אדמ"ר שליט"א)

והוא הי' נושא כליו — המקור על כך, וכן מקור ההיתר לחכם גדול להיות נושא כלים — הרי יתרה מזו הנהגת דוד המלך (ש"א טז, כא): "ויבא דוד אל שאול... ויהי לו נושא כלים".

ולהעיר, שהרי זה מלחמת הצלה דכל ישראל וארצנו הקדושה, וקרוב לומר שהי' פיקוח נפש בגוף המלחמה לבטל הגזירות והריגות שיהיו כמה בני ישראל בחיים. ולכן הי' נושא כליו, ולא משום שהי' אומר עליו שהוא משיח (והמשך לשון הרמב"ם "והוא הי' אומר עליו" — הרי זה ענין נוסף).

(לקוטי שיחות כז עמ' 199)

וכל חכמי דורו — גם לדעת הרמב"ם היו חכמי הדור שסברו שאינו משיח, וכמו רבי יוחנן בן תורתא, שאמר לרבי עקיבא "יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד

לא בא" (ירושלמי תענית פ"ד ה"ה), ומה שכתב "וכל חכמי דורו" — יש לומר: א. בתחילה ^[1234567]אכן חשבו כך כל חכמי הדור, אבל לאחר מכן הסיקו כמה מהם שאינו משיח, היות שאינו "מורח ודאין" (ראה להלן). אלא שהרמב"ם לא פסק כמותם. ב. רוב חכמי ישראל חשבו כך, או לפחות "גדולי החכמים" (לשון הרמב"ם הלכות תעניות פ"ה ה"ב).

(לקוטי שיחות כז עמ' 200)

עד שנהרג בעוונות — בהלכות תעניות (פ"ה ה"ב) כתב הרמב"ם שנהרג בידי הרומיים, ואילו הראב"ד כתב (כאן) שנהרג בידי בית דין: "שלחו חכמים לבדקו אי מורח ודאין או לא, וכיון דלא עביד הכי קטלוהו" (סנהדרין צג, ב).

ויש לומר, שאין כאן מחלוקת במציאות, ולכל הדעות נהרג על-ידי האומות. והפלוגתא היא: לשיטת הרמב"ם (על פי דעת רבי עקיבא), שמשיח אינו צריך לעשות אותות ומופתים — פשוט ש"נהרג בעוונות", לא מחמת שלא הי' "מורח ודאין". ולשיטת הראב"ד (על פי הגמרא בסנהדרין ודעת רבי יוחנן בן תורתא), שמשיח צריך לעשות אותות ומופתים, הי' חייב מיתה בגלל שלא הי' "מורח ודאין", כי היות שאין בו סימן זה מוכחא מילתא שאינו משיח, והיות שנלחם בעמים (לפי שחשב שהוא משיח, אף שאינו "מורח ודאין", כי סבר כרבי עקיבא) ונפלו רבים מבני ישראל — יש לו דין רודף, שצריך להרגו. ואף על פי שבפועל הרגוהו האומות, הרי גברא קטילא (על-ידי פסק בית-דין) קטלו. ובלשון הרדב"ז: "כיון דחזוהו דלא מורח ודאין קטלוהו, כלומר, רפו ידיהם ממנו ובאו הגוים והרגוהו".

(לקוטי שיחות כז עמ' 200)

וכל המוסיף או גורע כו' והוציא הדברים של מצות מפשרטן — כנראה הכוונה לאותו האיש.

(שיחת כ"ק אדמו"ר שליט"א)

הלכה ד'

ואם יעמוד מלך — אין הכוונה על פי בית-דין של שבעים ונביא (ראה לעיל פ"א ה"ג), אלא על דרך שכתב בהלכה הקודמת "בן כוזיבא המלך" (והרי לא הי' שם נביא).

(לקוטי שיחות ח עמ' 361)

ואם יעמוד מלך — האופן והסדר של גילוי המשיח וסימני המשיח נוגעים להלכה (שהרי ספר היד הוא ספר הלכה, ואין בו סיפור מאורעות שיהיו לעתיד, ואפילו לא סיפור סתם מה יהיו פעולותיו של משיח). שכן, לפי סימנים אלו (ובסדר זה דוקא) אפשר לדעת שהוא "משיח ודאי". וגם "ויתקן את העולם כולו" — פעולתו של משיח לאחר שהוא "משיח ודאי" — נוגע להלכה (ראה להלן).

(לקוטי שיחות כג עמ' 471)

ואם יעמוד מלך — כאן מתואר משיח כמלך, הכופה את ישראל ללכת בדרך התורה, לוחם מלחמת ה', בונה המקדש, מקבץ את הגלויות ומתקן את העולם כולו. כל פעולות אלו (וכן מה שיתייחסו כולם על פיו — להלן פ"ב ה"ג) מתפקידו של המלך ה', שכן על המלך "להרים דת האמת ולמלאות העולם צדק ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה'" (לעיל ספ"ד). ובמקום אחר (הלכות תשובה פ"ט ה"ב) מתאר הרמב"ם את משיח כרב ונשיא. "בעל חכמה יותר משלמה ונביא גדול קרוב למשה רבינו... ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה' ויבואו כל הגוים לשומעו". זהו תפקידו של רב ומורה דרך, המלמד תורה את כל העם, עד ש"יהיו ישראל חכמים גדולים" (להלן ספ"ב).

(לקוטי שיחות ויגש תנש"א)

ואם יעמוד מלך — יש לומר שסדר הגאולה כאן אינו אלא כאשר הגאולה בדרך הרגיל ("לא זכו"), מה שאין כן כאשר "זכו", באה הגאולה תיכף ומיד, ברגע אחד ממש, מעל לכל סדר והגבלה.

(שיחת ש"פ פינחס תשד"מ — ע"פ רשימת השומעים בלבד)

ואם יעמוד מלך — יש לומר, שנרמזים כאן חמש דרגות בספירת המלכות ("מלך"), ממלכות שבתפארת עד מלכות שבמלכות. הוגה בתורה — היינו מלכות שבתפארת, כי "תפארת" הוא ענין התורה, כמאמר רז"ל (ברכות נח, א) "תפארת זו מתן תורה". ילחום מלחמות ה' וינצח — מלכות שבנצח. ובנה מקדש במקומו — מלכות שבהוד, כמאמר רז"ל (ברכות שם) "ההוד זו בית המקדש". וקבץ נדחי ישראל — מלכות שביסוד, שנקרא "כל". על שם שאוסף ומקבץ האורות דכל הספירות. אהפוך אל עמים... לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד — מלכות שבמלכות.

(שיחת ש"פ תזר"מ תנש"א)

מלך מבית דוד — מפשטות הלשון משמע, שזהו גדרו של משיח (ולא רק מצד ההבטחה ש"לא תכרת המלוכה מזרע דוד לעולם" (לעיל פ"א ה"ז)). ויש לבאר, דהנה במלך ישנם שני אופנים. א. עיקר מלכותו נובע מן העם, "שמנשאים אותו עליהם ועושים אותו למלך". ועל זה נאמר: "אין מלך בלא עם". ב. ש"אינו צריך להסכמה מזולתו כלל וכלל, להיותו מלך בעצם". ובחינה זו יכולה להיות "גם בלא עם". ויש לומר, שמלכותם של מלכי בית דוד היא (גם) כאופן השני, זוהי "מלוכה בעצם" (ראה רמב"ם שם, ש"עיקר המלכות לדוד"). לפי זה מובן מה שהתואר דמשיח הוא "מלך מבית דוד", שכן משיח הוא ענין בפני עצמו, שמעל לענין תיקון העולם, בחינת "מלך בעצם" שאינו תלוי בעם.

(לקוטי שיחות כז עמ' 256)

לאוצר החכמה

הוגה בתורה — ראה עבודה זרה יט, א: "לעולם ילמד אדם תורה (מרבו, עד שתהא גירסת התלמוד ופירושו שגורה לו בפיו, רש"י), ואחר כך יהגה" (יעיין בתלמודו לדמות מילתא למילתא, להקשות ולתרוץ, רש"י). וראה פרקי דרבי אליעזר (ספ"ב), שקול יעקב, שהוא המבטל ידי עשו, היינו "הגיון תורה".

(לקוטי שיחות ח עמ' 358)

הוגה בתורה — זוהי מעלתו הראשונה של משיח. שכן, הכוח להיות גואלן של ישראל נובע מהתורה. זהו שאמרו רז"ל (שמו"ר פ"ב, ד) "גואל ראשון הוא גואל אחרון". אף ש"גואל ראשון", משה רבינו, משבט לוי הוא, ו"גואל אחרון", משיח צדקנו, משבט יהודה. כי מכיון שהגאולה תבוא מכוחו של תורת משה, הרי שאף ה"גואל אחרון" הוא "משה".

(לקוטי שיחות יא עמ' 8)

הוגה בתורה — דוקא היגיעה בתורה תאפשר למשיח לגאול את ישראל (אף שעיקר ענינו לכאורה הוא היותו מלך, "מלך מבית דוד"). שכן התורה קדמה לעולם והיא מעל לעולם, מעל למיצרי וגבולי הגלות. משום כך שלח יעקב אבינו את יהודה "להורות לפניו גושנה", "להתקין לו בית תלמוד". שיהו השבטים הוגים בתורה" (ויגש מו, כח. תנחומא שם יב), שכן על ידי עיון ויגיעה בתורה אין הגלות יכולה לשלוט על בני ישראל.

(לקוטי שיחות ויגש תש"נ)

ועוסק במצוות — ראה ר"ן לסוכה (כה, א) בדיוק הלשון "עוסק", ולא "מקיים".

כדוד אביו — לשון הרגיל בנ"ך לגבי מלכי בית דוד. ויש לומר שהכוונה היא שתהי' התורה והמצוות בדרך עול, בהקדמת עולה של תשובה, שהוקם על-ידי דוד (ע"ז ה, א).

כפי תורה שבכתב ושבעל פה — צריך עיון מאי קא משמע לן. אלא שבא בהמשך לסיום ההלכה הקודמת: "וכל המוסיף או גורע או שגילה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות מפשרטן, הרי זה בודאי רשע ואפיקורס" (שכנראה הכוונה לאותו האיש, שמוכא להלן בהלכה זו).

(לקוטי שיחות ח עמ' 362)

ויכוף כל ישראל — דבר זה שייך במיוחד למשיח ולגאולה, שכן, אחת מסיבות התורבן היא שהשרים לא הוכיחו את העם (שבת קיט, ב).

לילך בה — לאלה שלא חטאו, צדיקים. ולחזק בדקה — לאלה שעברו ופרצו, בעלי תשובה.

(לקוטי שיחות ח עמ' 326)

וילחום מלחמות ה' — כולל מלחמת עמלק. ואם כן מתאים סדר זה לשלוש המצוות שנצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ (לעיל רפ"א): א. למנות להם מלך — "יעמוד מלך מבית דוד". ב. להכרית זרעו של עמלק — "ילחום מלחמת ה'". ג. לבנות בית הבחירה — "ובנה מקדש במקומו".

(לקוטי שיחות טז עמ' 304)

וילחום מלחמות ה' — יתכן שהגאולה תהי' ללא מלחמה, בבחינת "אין מערער בדבר ואינכם צריכים למלחמה" (רש"י דברים א, ח). ומה שכתב כאן שמשיח ילחום את מלחמות ה' — יש לומר בשתים. א. בספר היד, שהוא ספר הלכה, מובא מה שהוא ודאי, באיזה מצב שיהי', אפילו אם לא זכו ת"ו. ב. עיקרה של מלחמה זו אינה בשביל כיבוש ארץ ישראל, אלא "כדי שיהיו פנויין בתורה" ללא נוגש ומבטל (להלן פי"ב ה"ד). וכן משמע מהמשך לשון הרמב"ם: "ונצח כל האומות שסביביו".

(לקוטי שיחות כד עמ' 19)

וילחום מלחמות ה' .. ובנה מקדש — גם מקומו של הבית הראשון נכבש על ידי מלחמה (על ידי דוד).

(לקוטי שיחות כ עמ' 414)

וילחום מלחמות ה' .. ובנה מקדש — מלחמות ה' סתם כולל גם מלחמת עמלק. ורק לאחר הכרתת זרעו וכו' ומצב של מנוחה, אז יבנה בית המקדש. כך גם הבית הראשון, לא נבנה עד שהגיעו למנוחה מהאומות שמסביב, כימי דוד ושלמה.

(לקוטי שיחות טז עמ' 304)

הוגה בתורה — ענינו של משיח בעצמו. ויכוף כל ישראל — פעולתו בישראל. וילחום מלחמות ה' — השפעתו על אומות העולם. ויתקן את העולם — שלב שני בהשפעה על האומות. בשלב הראשון הוא נלחם באומות ומנצחם, באופן של שליטה, היפך רצון הנכבש; ובשלב השני האומות עצמם מכירים בו ובאים "לקרוא בשם ה'".

(לקוטי שיחות יח עמ' 282)

הוגה בתורה — גדרו של משיח הוא החזרת שלימותן של דיני התורה (ראה לעיל). ואף המבחן לאמיתותו הוא בענין זה עצמו, היינו התורה וקיומה. ושלשה פרטים בזה. הוגה בתורה — הוא עצמו מסור ונתון לתורה ולקיומה. יכוף כל ישראל — הוא פועל שלימות זו בכל ישראל. וילחום מלחמות ה' — הוא מסיר כל מניעה לשמירת התורה מצד האומות, כך ש"יהיו פנויים בתורה וחכמתה ולא יהי להם גוגש ומבטל" (להלן פי"ב ה"ד).

לכן אין הרמב"ם מזכיר כאן את מעלת חכמתו ונבואתו של משיח (ראה רמב"ם הלכות תשובה פ"ט ה"ב: "בעל חכמה יהי יותר משלמה, ונביא גדול קרוב למשה רבינו"). שכן המבחן לאמיתותו הוא בתורה וקיומה, לא בנבואה או בחכמה.

(לקוטי שיחות יח עמ' 281)

הוגה בתורה — העבודה עם עצמו. יכוף כל ישראל — העבודה עם הזולת. וילחום מלחמות ה' — העבודה עם חלקו בעולם (ניצוח כל האומות שסביביו).

(שיחת כ"ק אדמ"ר שליט"א)

הוגה בתורה — ההכנה לביאת המשיח בזמן הגלות מקבילה לסימניו של מלך המשיח. הוגה בתורה — עבודת האדם עם עצמו, בלימוד התורה וקיום המצוות. יכוף כל ישראל — הפעולה על הזולת. יתקן את העולם כולו — הפעולה על אומות העולם, כפסק דין הרמב"ם (לעיל פ"ח ה"י) שנצטוונו לכוף את כל באי העולם לקבל מצוות שנצטוו בני נח.

(שיחת י"ג ניסן תשמ"ה — ע"פ רשימת השומעים בלבד)

אם עשה והצליח... הרי זה משיח — הרי שנצחנו של משיח יהי' איזה זמן אחרי שיתגלה.

[אחרי 1234567]

(לקוטי שיחות כג עמ' 394)

ובנה מקדש — יש אומרים שהבית השלישי ירד משמים (רש"י ותוספות סוכה מא, א. תנחומא פקודי יא. ילקוט תהלים רמז תתמח בסופו. זח"א כח, א), ויש אומרים שהוא יבנה בידי אדם, על ידי משיח (ירושלמי מגילה פ"א הי"א. ויק"ר פ"ט, ו).

ויש לתווך בין שתי הדעות בכמה אופנים:

א. זכו — יבנה המקדש על-ידי הקב"ה; לא זכו — על-ידי משיח (ראה סנהדרין צח, א).

ב. המקדש כולו ירד מן השמים. ואולם שערי המקדש, שנגנזו במקומם (במדב"ר פט"ו, יג), יתגלו ויעלו ומשיח יעמידם במקומם. והמעמיד את הדלתות נחשב כאילו בנה את הבית כולו (ב"ב נג, ב).

ג. חלק הבנין שמפורש ביחזקאל יבנה בידי אדם, על-ידי משיח; והחלק שאינו מבואר — יתגלה מן השמים (ראה רמב"ם הלכות בית הבחירה פ"א ה"ד: "בנין העתיד להבנות, שהוא כתוב ביחזקאל, אינו מפורש ומבואר").

ד. משיח יבנה את המקדש (ומן השמים יגלו לו את החלק שאינו "מפורש ומבואר"), ובמקדש זה "יתלבש" המקדש שירד מן השמים. ועל-דרך מאמר רז"ל (יומא כא, ב) שבבית המקדש הי' אש שלמעלה ואש של הדיוט (שלמטה).

(לקוטי שיחות יח עמ' 418; יא עמ' 98; יג עמ' 84)

ובנה מקדש — יש אומרים שהבית השלישי ירד מן השמים, ויש אומרים שיבנה בידי אדם (ראה לעיל). הרמב"ם פוסק כדיעה השני', שכן ספר היד הוא

ספר הלכה, ועל פי הלכה בנין המקדש הוא חיוב על ישראל, ולכן מודגש בו את חלק המקדש שיבנה על ידי ישראל. אך במדרש ובזהר מדובר אודות שלימותו של המקדש, ושלימות זו תופעל על ידי הגילוי מלמעלה, היותו "בנינא דקוב"ה"; ולכן עיקר הדגש הוא על הבנין שבידי שמים. והעובדה שחלק מהמקדש ירד מן השמים אינו בגלל חסרון חלילה בבנין שבידי אדם (על ידי משיח), כמובן, שכן עם מעשה הבנין מתקיימת מצוות בנין המקדש בשלימותה, אלא שעל זה עוד יתוסף מה שיתגלה מן השמים.

(לקוטי שיחות יח עמ' 419)

ובנה מקדש — בתחלת הלכות בית הבחירה מגדיר הרמב"ם את בית המקדש כ"בית מוכן להקריב בו קרבנות" (עבודת ישראל), ולא כמקום מוכן להשראת השכינה (גילוי מלמעלה). ואף כאן פוסק הרמב"ם שמשיח יבנה את המקדש (עבודת האדם), לא שירד מן השמים (גילוי מלמעלה).

(לקוטי שיחות יא עמ' 185)

ובנה מקדש — זוהי פעולתו הראשונה של משיח (לאחר שיהי' "בחזקת משיח"). שכן, בית המקדש הוא השורש של כל הענינים שיהיו אחר כך, וממנו יומשכו אחר כך בעולם.

(קונטרס שבת נחמו תש"נ)

ובנה מקדש במקומו — אולי כוונתו, שאף שרק המזבח אין משנין אותו ממקומו לעולם (רמב"ם הלכות בית הבחירה רפ"ב), הנה כל המקדש דלעתיד צריך להיות "במקומו" המיוחד לו, וכמפורש כמה פעמים בנבואת יחזקאל. ויש לומר, שגם זה יהי' מהדברים שיוכחו ש"הרי זה משיח בודאי" — שידע לכוין את מקום המקדש.

(לקוטי שיחות ח עמ' 362)

וקבץ נדחי ישראל — הרי שקץ הגלות יהי' על-ידי משיח, ולאחר מכן תתחיל "אתחלתא דגאולה", ואחרי' — הגאולה עצמה, ואחרי' — ועל-ידי משיח דוקא — קיבוץ גלויות. הרי לנו פסק-דין ברור, איפוא, שהמצב הקיים כעת בארצנו הקדושה אינו "אתחלתא דגאולה" (ואין שום פוסק חולק על דברי הרמב"ם כאן).

(לקוטי שיחות ה' עמ' 149)

ובנה מקדש, וקבץ נדחי ישראל — יש אומרים שבנין המקדש קודם לקיבוץ גלויות, ככתוב (תהלים קמז, ב): "בונה ירושלים ה' (ולאחר מכן) נדחי ישראל יכנס" (זח"א קלד, א. רש"י ברכות מט, ב). ויש אומרים שקיבוץ גלויות קודם. "אין ירושלים נבנית עד שיתכנסו הגלויות" (תנחומא נח יא), ופירוש הפסוק הוא: "בונה ירושלים ה' (כי) נדחי ישראל יכנס" עוד לפני זה.

ויש לומר, ש"אלו ואלו דברי אלקים חיים". לאחר בנין ירושלים יהי' קיבוץ גלויות; לאחר מכן יתעלו לדרגה נעלית יותר בבנין ירושלים, דרגה כזו שלא ניתן להגיע אלי' אלא לאחר הקדמת קיבוץ גלויות; לאחר מכן יגיעו לדרגה נעלית יותר בקיבוץ גלויות; וכן הלאה, בעילוי אחר עילוי.

(שיחת ש"פ חיי שרה תשמ"ח)

ובנה מקדש, וקבץ נדחי ישראל — אילו קדם קיבוץ גלויות לבנין המקדש, היתה זו מעלה יתירה בבנין המקדש, היות שהוא נבנה כאשר כל ישראל יושבים על אדמתם. אך כאשר בנין המקדש קודם לקיבוץ גלויות — הרי זו שלימות בקיבוץ גלויות, היות שהגלויות מתכנסות מחמת האור והגילוי שנמשך מבית המקדש, שממנו אורה יוצאה לכל העולם.

וכאן רואים את גודל מעלתן של ישראל: כדי שקיבוץ גלותם יהי' בשלימות האפשרית, ישנו וויתור על שלימותו של בנין המקדש.

(שיחת כ"ק אדמו"ר שליט"א)

ובנה מקדש, וקבץ נדחי ישראל — יש לומר שסדר זה מוכרח על פי הלכה בכל אופן, מה שאין כן אם יהי' "אכשור דרי" ויהי' "כלו כל הקיצין" לגמרי —

יבנה בית המקדש מלכתחילה בתכלית השלימות, על ידי כל ישראל וכאשר כל יושבי עלי'. ויש להאריך בזה.

(שיחת ש"פ חיי שרה תשמ"ז)

ובנה מקדש, וקבץ נדחי ישראל — יש אומרים שקיבוץ גלויות קודם לבנין המקדש (ראה לעיל).

והרי ביאור שתי הדיעות בעבודת ה'.

אוצר החכמה

קיבוץ גלויות קודם — תחילת העבודה היא לאסוף ולקבץ את כל "ניצוצי אור הנפש" שנתפזרו "במקומות רבים וזרים ורחוקים מאד" (שערי תשובה כתחלתו), ורק אז ניתן לברר ולזכך את העולם שמחוצה לו ("בנין המקדש") באופן מושלם. אדם שאינו מבורר בתכלית — אינו מסוגל להגיע לשלימות הבירור של העולם.

בנין המקדש קודם — בדרך כלל הסדר הוא "קשוט עצמן ואחר כך קשוט אחרים" (ב"מ קז, ב), אבל יש לפעמים מצב מיוחד, כגון שמזדמן לו לאדם, בהשגחה פרטית, דבר הדרוש תיקון, שזה גופא הוכחה שעליו לפעול בזה (אף שהוא עצמו לא נתברר עדיין).

מפסק דינו של הרמב"ם (שבנין המקדש קודם) אפשר ללמוד לגבי עבודת דורנו, שיש לפעול בעולם גם אם לא נגמר הבירור העצמי בתכלית השלימות. ומעשה רב: כ"ק מו"ח אדמו"ר שלח שלוחים למקומות רחוקים, מבלי לחכות עד שהשלוחים עצמם יזדככו תחילה בתכלית וכשלימות.

(שיחת ש"פ חיי שרה תשמ"ז)

ובנה מקדש, וקבץ נדחי ישראל — מי שרוצה לזרז ולהחיש את ביאת המשיח, עליו לעסוק בשתי פעולות אלו של משיח. בנין המקדש — זוהי העבודה עם עצמו. על האדם לדאוג לכך שבית המקדש הרוחני שבנשמתו יעמוד על תלו, ולא יהי חרב חלילה. קיבוץ גלויות — זוהי העבודה עם הזולת. יש לקרב יהודי הנמצא ב"גלות" רוחנית ולהשתדל להוציאו משם.

(שיחת כ"ק אדמו"ר שליט"א)

ויתקן את העולם כולו — שייכות ענין זה למשיח מוכנת על-פי מה שכתב הרמב"ם לעיל (פ"ח ה"י): "צוה משה רבינו מפי הגבורה לכופ את כל באי העולם לקבל מצוות שנצטוו בני נח".

(שיחת כ"ק אדמו"ר שליט"א)

ויתקן את העולם כולו — הרי ששלימותו של משיח (לאחר היותו "משיח ודאי") היא פעולתו בתיקון העולם והאומות, לא פעולתו בשלימות עבודת ישראל, קיום התורה מתוך מנוחה.

[נח"ח 1234567]

ומדוע ענין זה דוקא הוא עיקר חידושו של משיח? שכן, קיום התורה מתוך מנוחה — כבר הי' לעולמים (בימי שלמה, בזמן חזקי', ועוד — אם כי לא כפי שיהי' בימות המשיח); ואילו תיקון האומות לא הי' מעולם. שהרי אף בימי דוד ושלמה היו אומות העולם בתקפם: על דוד נאמר (דה"א כב, ח) "דס לרוב שפכת ומלחמות גדולות עשית", ובזמן שלמה מצינו שירבעם, שמרד בשלמה, ברח למצרים (מ"א יא, מ).

(ספר השיחות תשמ"ח ב עמ' 389)

ויתקן את העולם כולו — דבר זה נוגע להלכה, שכן (א) יש להאמין שמשיח יתקן את העולם כולו, (ב) יש להשפיע על אומות העולם לקיים את שבע מצוות שנצטוו בהן, בתור מעין והכשרה לתיקון העולם על ידי משיח.

(לקוטי שיחות כג עמ' 174)

ויתקן את העולם כולו — תיקון העולם הוא רק תוצאה ומסובב מעצם הענין רביאת המשיח. ענינו של משיח הוא ענין בפני עצמו, "מלך מבית דוד" (ראה לעיל), וענין ביאת המשיח הוא — התגלותו והמשכתו של מלך המשיח (שהוא מעל לתיקון העולם) בעולם. אלא שכתוצאה מהתגלות זו יתקן גם העולם.

לפי זה מובן מה שבתחילה כתב "הרי זה משיח בודאי", ורק לאחר מכן — "ויתקן את העולם כולו".

(לקוטי שיחות כז עמ' 256)

לעבוד את ה' ביחד — אולי יש לומר, שזהו על דרך מה שמצינו שלפני מתן תורה לישראל היתה צריכה להיות הקדמת "כאיש אחד בלב אחד" (מכילתא ורש"י יתרו יט, ב).

(לקוטי שיחות חג השבועות תשמ"ז)